

УДК 930.1:82-94'01 (477)

СХЕМА РАНЬОГО ЛІТОПИСАННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ О.ШАХМАТОВА ТА ЇЇ НАСТУПНІ КОРЕКТИВИ

Мателешко Ю. П. (Ужгород)

Статтю присвячено схемі руського літописання XI – початку XII ст. Олексія Шахматова (1864 – 1920), що стала класичною. Незважаючи на те, що протягом майже ста років робляться спроби її коригувати і навіть заперечити, вона залишається актуальною для науки до сьогоднішнього часу.

Ключові слова: О.Шахматов, історіографія, літописання, звід, „Повість временних літ”.

Вивчення літописів налічує більше 250 років. Почато воно було російським істориком XVIII ст. В.Татищевим [30]. Майже всі поважні науковці, які займалися середньовічним періодом, в тій чи іншій мірі вивчали літописи. Вершиною цієї дослідницької роботи були праці О.Шахматова [42 – 47]. Ним визначені основні зводи найдавнішого літописання, які передували „Повісті временних літ”, прослідкована історія створення „Повісті...”, з'ясовані її редакції. Праці О.Шахматова стали основою для подальших досліджень з історії руського літописання, хоча деякі їх положення згодом почали піддаватися перегляду, а висновки самого дослідника визнані такими, що у значній мірі носять гіпотетичний характер. Спостереження О.Шахматова уточнив та розвинув М.Присьолков, вперше написавши „Историю русского летописания XI – XV вв.” (1940 р.) [25]. Пізніше підсумки досліджень руських літописів були узагальнені Д.Лихачовим [15]. Новаторство виявилось в ряді праць про літописи, авторами яких були А.Насонов [19], Л.Черепнін [40; 41], Б.Рибаков [28; 29], М.Тихомиров [34], М.Алешковський [2; 3] та ін. Названі дослідники, в цілому погоджуючись із запропонованою О.Шахматовим схемою, намагалися її підкоригувати або доповнити. Водночас, існувала група науковців, які заперечували шахматівські гіпотетичні конструкції. До них, насамперед, слід віднести В.Істріна [9], С.Бугославського [4], М.Нікольського [20], А.Кузьміна [11; 12]. Серед сучасних дослідників досить скептично ставляться до побудов О.Шахматова Т.Вілкул [5], В.Русинов [27], О.Толочко [35]. Водночас П.Толочко [36 – 38], О.Гіппіус [6; 7] у своїх дослідженнях спираються на шахматівську парадигму. Як підсумовує А.Поппе, висунуте А.Шахматовим припущення про стадії розвитку літописання не було компетентно підтримано, і в цілому не було обгрунтовано відкинуто. Спроби ввести в історіографію „виправлені” зводи були невдалими, слабкішими за шахматівські гіпотези [22, с. 85].

Дослідження О.Шахматова базувалися на порівнянні різних літописів. Виділяючи в них схожі тексти, вчений зробив висновок, що в основі відомих нам літописів знаходяться спільні джерела – зводи-протографи. Причому, дослідника цікавили не тільки безпосередні протографи того чи іншого літопису, але й більш ранні зводи. Таким чином, історія руського літописання поставала як послідовність зводів, причому кожен наступний звід створювався на основі попередніх.

Отже, схема руського літописання О.Шахматова виглядає наступним чином: Найдавніший Київський звід 1037 (1939) р. – Новгородський звід 1050 р. – Києво-Печерський звід Никона 1073 р. – Початковий звід 1093 (1095) р. – Повість временних літ (в редакціях 1113, 1116, 1118 рр.).

Нижче спробуємо з'ясувати, наскільки ця схема була скоригована та доповнена наступними дослідниками руського літописання.

Як вважав Б.Рибаков, початковий етап руського літописання не слід пов'язувати тільки з християнством. Вчений припустив існування на Русі до хрещення язичницького літописання. Сліди останнього прослідковуються, наприклад, в деяких уривках розповіді про смерть Олега [29, с. 361], оповіді про Ігоря, древлян та Ольгу тощо [29, с. 373]. Б.Рибаков навіть виділив етапи язичницького літописання: 1) за Аскольда (867 – 875); 2) княжіння Ігоря та Ольги (912 – 946); 3) епоха Святослава (964 – 980) [29, с. 772 – 773].

За М.Тихомировим, одним з перших літературних творів, що виникли після хрещення, було сказання про руських князів X ст., яке починалося з розповіді про вбивство Ігоря і закінчувалося словами про вокняжіння Володимира в Києві 11 червня 978 р. [34, с. 62 – 63]. Це сказання, вірогідніше за все, виникло в Києві невдовзі після хрещення Русі і було, на думку дослідника, першим руським історіографічним твором нецерковного характеру [34, с. 65].

Першою історичною працею Київської Русі, яка узагальнила різномірний матеріал коро-

тих річних записів, усних сказань і, можливо, навіть окремих літописів, за Б.Рибаковим, був київський звід 996 – 997 рр., який складався одночасно з володимирським циклом билин. Билинний цикл і літописний звід – два прояви одного і того ж прагнення підвести підсумок двадцятирічному княжінню Володимира Святославича [28, с. 188]. Своєрідний літопис, як вважав науковець, почався в Києві ще за Ярополка, потім він перервався і відновився в 991 р. у Білгороді, який став біля 992 р. центром єпархії. Митрополиту-греку Леону важко було скласти літопис із руських матеріалів. Вікарієм митрополита був єпископ білгородський, а Десятинною церквою „відав” Анастас Корсунянин. Вони і могли брати участь в створенні Першого Київського зводу. Складання зводу могло бути приурочено до з'їзду єпископів, який відбувся в Києві близько 996 – 997 рр. Вчений припускає, що до написання першого державного літопису мав відношення і Добриня, дядько Володимира. Участь церковних і князівських кіл Києва, з одного боку, і древлянсько-білгородських, з іншого, пояснює двоякість літописного зводу і наявність в ньому деяких протирічч [28, с. 190 – 191].

Проаналізувавши дані Новгородського I, Устюжного літопису та деякі іноземні джерела, а також „Повість...”, М.Тихомиров прийшов до висновку про існування повісті про початок Русі, яка включала в себе розповіді про заснування Києва, про вбивство Аскольда і Діра, які були нащадками Кия, а також про Олега. Пізніше ця розповідь була ускладнена вміщеною легендою про прикликання князів, у силу чого Олег, Аскольд і Дір стали дружинниками Рюрика. Розповідь про початок Русі була написана в Києві і мала яскраве київське забарвлення [34, с. 55]. Дослідник вважав, що принаймні в першій половині XI ст. ця оповідь вже існувала [34, с. 57].

За Д.Лихачовим, п'ять сказань (хрещення і смерть Ольги, про перших руських мучеників варягів-християн, хрещення Русі, про Бориса і Гліба, похвала Ярославу Мудрому), об'єднаних однаковою темою (прославляння християнства на Русі) та стилем [15, с. 63], являють собою єдиний твір – “Сказання про початкове поширення християнства на Русі” [15, с. 65 – 66]. Д.Лихачов довів, що автором обох творів є Іларіон або вузьке коло книжників Ярослава [15, с. 70]. „Сказання...”, на думку вченого, лягло в основу всього подальшого літописання [15, с. 69].

А.Насонов, сумніваючись, що з ім'ям і часами Ярослава Мудрого можна пов'язувати тільки працю „Про поширення християнства на Русі”, доводив, що саме за цього князя було складено перший літописний звід [19, с. 501]. І церковно-агіографічний матеріал, і світський, який відноситься до подій X ст. і перших десятиліть XI ст., підпорядкований загальній меті виправ-

дання та прославляння київського князя Ярослава і узгодження інтересів християнського „просвітництва” та політики київського столу [19, с. 45].

Шахматівська схема, за якою Київському зводу Никона Тмутараканського 1073 р. передували Київський звід 1037 р. і Новгородський звід 1050 р., була доповнена і скоригована також наступними дослідниками.

На відміну від О.Шахматова, який відніс укладання Найдавнішого літописного зводу до часу будівництва Софії та заснування митрополічної кафедри в Києві (1037 – 1039 рр.), Д.Лихачов, на основі співпадіння між “Сказанням про початок християнства” та “Словом”, відносив його створення до початку 40-х рр. XI ст. Тобто дослідник вважав цей звід тим же самим „Сказанням...” Але пізніше, на думку вченого, цей перший твір з руської історії, який стосувався спочатку лише церковного життя, почав нестримно розвиватися, насичуючись повідомленнями і щодо історії Руської держави [15, с. 70]. Твір був направлений проти візантійської державної ідеології і пов'язаний з підйомом політичної самосвідомості руського народу за Ярослава Мудрого. Як вважав дослідник, руське літописання виникло із поступового приєднання народних у своїй основі повідомлень до церковного ядра [15, с. 76]. На думку Д.Лихачова, весь початковий період руського літописання пов'язаний з Києво-Печерським монастирем, який був центром опозиції до влади константинопольської патріархії та митрополита-грека. Ця опозиція базувалася на дуже чітких і продуманих політичних поглядах митрополита Іларіона [15, с. 77 – 78].

Б.Рибаков був упевнений в науковій обґрунтованості реконструкції О.Шахматовим Новгородського зводу 1050 р., яка, однак, потребувала часткових поправок. По-перше, це дата 1050 р., яку О.Шахматов вважав датою завершення роботи [28, с. 196]. Б.Рибаков виявив існування „Остромирового літопису”. Це той же самий шахматівський Новгородський звід 1050 р., продовжений до 1054 р. і доповнений деякими дрібними відомостями. Основний текст „Остромирового літопису” – це майже політичний памфлет, направлений проти Ярослава Мудрого і ворожий до варягів-найманців. Основна тенденція новгородської історичної праці – висунути на більш помітне місце в руській історії Новгород [28, с. 198]. Між Київським зводом 996 – 997 рр. і початком власне новгородського літопису – великий розрив в 17 „пустих” років. Після цього вміщено опис подій 1014 – 1017 рр. Протягом 1018 – 1035 рр. записи стають уривчастими. Від 1036 до 1052 р. йде щось на зразок літопису новгородського князя Володимира Ярославича, а далі до 1060 р. – літопис посадника Остромира,

який об'єднав всі попередні частини [28, с. 201]. Політичні і особисті неприязні нотки автора по відношенню до Ярослава пояснюються його авторитаризмом, а також вбивством посадника Костянтина, батька Остромира. Новгородське посадницьке літописання з його антикнязівськими і антиварязькими настроями влилося згодом за допомогою зводу 1093 – 1095 рр. в загальноруське літописання, одержавши в ньому трохи інше трактування [28, с. 205 – 206].

О.Шахматовим та М.Присьолковим була доведена участь у печерському літописанні сподвижника Антонія і Феодосія печерських – Никона. Гіпотеза М.Присьолкова вбачає в ньому митрополита Іларіона, який прийняв схиму з іменем Никона [17, с. 20]. Зміщений з митрополитської кафедри, Іларіон змушений був сховатися в монастирі. Як встановив О.Шахматов і як підкреслював М.Присьолков, систематичне ведення літописання на Русі почалося не раніше 60-х рр. XI ст., оскільки саме з цього часу в літописі з'являються точні дати [42, с. 398 – 402]. З 1061 р. (року організації Печерського монастиря) літопис починає вказувати дати подій – місяць, число, інколи день [15, с. 83 – 84]. Все це – заслуга Никона. У зв'язку з тим, що останній був у сварці з київськими князями Ізяславом і Святославом, він відкинув візантійський спосіб розміщення історичного матеріалу за царюваннями монархів. Натомість було застосовано новий спосіб викладу літописного матеріалу за порічними статтями, які визначалися не княжіннями, а роками від “створення світу” [15, с. 85 – 86]. Никон заносив в літопис не тільки сучасні йому події, але й минулі, компенсуючи недолік письмових матеріалів усними джерелами. Використання фольклорних відомостей привело Никона до переробки “Сказання” про хрещення Русі. Він увів у літопис Корсунську легенду. Усі новгородські відомості „Повісті...” до 1064 р. – року зустрічі Вишати і Никона, – вставлені в літопис Никоном на основі розповідей Вишати [15, с. 87 – 89]. Як стверджували О.Шахматов і М.Присьолков, Никон включив у свій літопис цілий ряд сказань про перших руських князів [15, с. 33]. Д.Лихачов вважав, що всі розповіді про походи руських на Константинополь були введені у літопис саме Никоном, який був противником греків [15, с. 89 – 90].

З'єднавши усні перекази – київські, киевопечерські, північночорноморські, новгородські – з даними “Сказання”, Никон, на думку Д.Лихачова, створив першу систематичну історію руського народу. Саме він надав своєму твору форму літопису, яка стала потім традиційною. Він же зіграв велику роль і у формуванні ідейної основи літопису. Ідею “Сказання” про те, що Руська земля не потребує грецької опіки, а має свою славу християнську історію, Никон про-

довжив тим, що виклав не тільки церковну, але і світську історію Русі [15, с. 90 – 91].

Існування Печерського зводу 1073 р. тривалий час не піддавалось сумніву. Хоча, не так давно, польський історик А.Поппе припустив, що існування цього літопису є досить сумнівним. Однак, аргументи останнього не є достатньо переконливими і у великій мірі теж носять гіпотетичний характер [22, с. 82 – 83].

До перших років княжіння Святополка, які характеризувались різкими конфліктами з ним Києво-Печерського монастиря, відноситься створення нового літописного зводу, який О.Шахматов назвав Початковим. На думку дослідника, саме з цього твору бере початок позначення років, які розділили суцільний текст літопису на річні статті [45, с. 361]. Як припускав М.Присьолков, Початковий звід написав ігумен Києво-Печерського монастиря Іван, довівши його до 1093 р. [24, с. 104]. А.Кузьмін доводив, що автором цього літопису є ніхто інший, як Сильвестр, якому незаслужено відвели роль якщо не переписувача, то принаймні редактора „Повісті...” [11, с. 313]. На думку Л.В.Черепніна, звід виник у зв'язку з подіями Любецького з'їзду 1097 р. [40, с. 333]. Укладаючи Початковий літопис, його автор, „чорноризець” Печерського монастиря, на думку А.Насонова, крім Древнього київського зводу, печерських записів, новгородського матеріалу, а також Паримийника (що було встановлено О.Шахматовим) та інших творів, міг застосувати і матеріали Десятинної церкви, а також записи, що були зроблені в „Руській землі”. Початковий звід відбив настрої і оцінку політичних подій духовних кіл Печерського монастиря. У момент протиріч з Святополком цей літопис висунув завдання боротьби зі зловживаннями князівською владою [19, с. 53 – 55].

Питання про Київський Початковий літописний звід 1093 р. як літопис, що безпосередньо передував „Повісті...” і послужив автору її основним джерелом, було вперше поставлено О.Шахматовим [47, с. 117]. Початковий звід О.Шахматов відновлював, по-перше, шляхом виявленням тієї початкової літописної основи „Повісті...”, яка виявляється шляхом видалення з неї різних вставок і виправлень [47, с. 119 – 121], і, по-друге, шляхом видалення з Новгородського І літопису молодшого ізводу в частині до 1074 р. ряду статей та відомостей, які належать до новгородських джерел [47, с. 122 – 151]. Поміж іншого, О.Шахматов припустив, що автор зводу уявляв собі відношення Ігоря до Олега інакше, ніж Нестор. Ігор і Олег були або співправителями, або, що вірогідніше, Ігор зображався князем, а Олег його воєводою [47, с. 121].

Слід відмітити, що гіпотеза О.Шахматова про існування Початкового зводу неодноразово піддавалася критиці. Проти неї, зокрема, виступали В.Істрін [9], М.Нікольський [20],

С.Бугославський [4]. Проте, трохи згодом, О.Творогов ще раз аргументовано довів, що твердження О.Шахматова є більш переконливими [31].

Подальшу роботу по написанню наступного літописного зводу – „Повісті временних літ” – більшість дослідників пов'язують з ім'ям монаха Києво-Печерського монастиря Нестора. Ще В.Татищев вважав Нестора автором „Повісті...”. На його думку, Нестор писав літопис на основі багатьох джерел різних видів. Після Нестора літопис продовжив Сильвестр (з 1093 р. до 1116 р.) [30, с. 44, 46]. М.Карамзін назвав Нестора „первым летописцем нашего отечества” [10, с.17].

Першим же вченим, який довів авторство Нестора, був О.Шахматов. Дослідник навів такі три основні докази авторства Нестора: 1) літопис створювався в Печерському монастирі, що доводиться наявністю багатьох відомостей в „Повісті...”, які відносяться до цього монастиря [43, с. 32]; 2) в багатьох списках у заголовку поміщена вказівка на автора, монаха Києво-Печерського монастиря [43, с. 33]; 3) у сказаннях Полікарпа, письменника першої половини XIII ст., написано: „Нестер, иже написа летописец” [39, с. 42]. О.Шахматов припустив, що Полікарпу був відомий список „Повісті...”, озаглавлений іменем Нестора („Нестора чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського”) [43, с. 46]. Авторство Нестора також доводиться наявністю старих списків (які виникли не пізніше XV ст.) „Повісті...” з ім'ям Нестора (останній, на думку О.Шахматова, підписував власні твори своїм іменем) [43, с. 44]. На думку М.Присьолкова, крім власне „Повісті...”, Нестор написав також „Чтения” про Бориса і Гліба (між 1081 і 1088 рр.) та „Житие Феодосия” (трохи пізніше) [24, с. 49].

Незважаючи на поважну наукову традицію, яка приписує авторство „Повісті временних літ” Нестору, А.Кузьмін спробував це заперечити. На основі статей з індиктним численням, які відносяться до другої половини XI ст., та того факту, що саме індиктною лічбою користувався Сильвестр, дослідник вважав саме останнього автором Початкового літопису та „Повісті...” На думку вченого, в більшості з цих статей присутнє авторське „я”, що було характерно для стилю Сильвестра [11, с. 311]. А.Кузьмін не виключав, що Нестор залишив працю, в якій Печерський монастир був представлений повніше, ніж у Початковому літописі. Можливо і те, що Нестор працював над Початковим літописом після Сильвестра. Однак, на думку дослідника, об'єм роботи Нестора встановити важко [11, с. 312 – 313].

Сучасний російський дослідник В.Русинов взагалі вважає, що весь комплекс літописних статей за 1051 – 1117 рр. належить одному автору – печерському монаху Василю [27]. Причому вчений розглядає працю Василя до його поїздки

на Північ у 1114 р., як першу редакцію „Повісті...”, а текст пам'ятки, продовжений ним після повернення до Києва, як другу редакцію [27, с. 146].

О.Шахматов виділив три редакції „Повісті временних літ”: основну, Несторову редакцію 1113 р., Сильвестрову редакцію 1116 р. та редакцію 1118 р. На думку дослідника, „Повість...” була укладена стараннями Святополка, який хотів виправдати себе перед сучасниками і нащадками. Початковий літописний звід 1095 р. (доведений до 1093 р.) був основним джерелом для Нестора [44, с. XXI]. Останній використав як іноземні (Хроніка Амартола, Хронограф, Никифора Літописець, Житіє Василя Нового, Сказання про здобуття грамоти слов'янської та ін.), так і руські джерела (легенда про апостола Андрія, договори з греками, народні перекази, особисті спогади Нестора, спогади Яна Вишатича та ін.) [44, с. XXIII – XXIV]. О.Шахматов рішуче відкинув авторство Сильвестра, який хоча і піддав основну редакцію „Повісті...” значній переробці, але значна частина літопису залишилася без змін [44, с. X – XI]. Найбільша кількість редакційних змін, які Сильвестр вносив на догоду Мономаху, відноситься до періоду княжіння Святополка [44, с. XXVII]. Третю редакцію, за О.Шахматовим, уклав монах Києво-Печерського монастиря [44, с. XXXVIII], який був близьким до колишнього новгородського князя Мстислава, сина Мономаха [44, с. XL]. Він включив до зводу „Повчання”, лист Володимира до Олега [44, с. XXXIX] та ін. Редактор 1118 р. поклав в основу своєї праці Сильвестрову редакцію [44, с. XI – XII].

Більшість наступних дослідників в цілому погоджувались із запропонованою О.Шахматовим концепцією редакцій „Повісті...”. Хоча, були й такі, що досить критично поставилися до схеми останнього. Зокрема, В.Істрін взагалі заперечив існування редакцій „Повісті...”. На його думку, „Повість временних літ” була укладена вже в середині XI ст., після чого її текст періодично поповнювався різними повідомленнями. Однак приєднання таких доповнень (Никоном, Нестором, Васи́лем та ін.) до початкового тексту пам'ятки, який залишався незмінним, не означало виникнення нових редакцій [9].

Дискусії також розгорталися навколо проблеми датування „Повісті...” Так, М.Присьолков вважав, що в 1113 р. Нестор тільки взявся за обробку матеріалу, а в 1114 – 1116 рр. з'явилася його „Повість...” [24, с. 89]. Не погоджувався з шахматівським датуванням і Л.Черепнін. Як доводив вчений, перша (несторова) редакція виникла за Володимира Мономаха в 1115 р. у зв'язку з перенесенням мощей Бориса і Гліба. А раз так, то немає підстав говорити про те, що ця редакція відбивала інтереси Святополка. Оскільки за Мономаха серйозне політичне значення мала проблема взаємовідносин останнього з Свя-

тославичами, то після смерті в 1115 р. Олега Святославича, суперника Мономаха, в 1116 р. „Повість...” була перероблена Сильвестром. Третя редакція 1118 р., на думку Л.Черепніна, була породжена боротьбою між Мономахом і сином Святополка Ярославом. Ця боротьба викликала спогади про минулу ворожнечу Святополка і Володимира, висвітлення якої під певним кутом зору було вирішено дати в літописі [40, с. 333].

Нестор, на думку Д.Лихачова, провів велику роботу по уточненню хронології літопису. Перші печерські літописці знали лише, скільки років княжив той чи інший князь. Нестор же зробив спробу вирахувати точні хронологічні дані руських князів на основі різних джерел [15, с.156]. Останню частину свого літопису по 1110 р., як вважав учений, Нестор писав у значній мірі на основі відомостей, зібраних ним особисто. Достовірно Нестору належать три оповідання: про перенесення мощей Феодосія під 1091 р., про набіг половців на Печерський монастир в 1096 р. і про вдалий похід Святополка в 1107 р. [15, с. 165]. На думку Д.С.Лихачова, переробка Сильвестра торкнулася лише питання поточної політики, вона не внесла нічого нового в саму форму „Повісті...”, яка може вважатися творінням Печерського монастиря [15, с. 171].

На думку Б.Рибаківа, у повній мірі достовірно визначити, що написано або включено Нестором і що з цього вціліло в тексті літопису, що до нас дійшов, дуже важко. Вступ до нового літописного зводу, який був написаний Нестором, теж сильно постраждав при переробках [28, с. 217]. На думку вченого, редакція 1116 р. укладалася на основі Печерського зводу 1093 – 1095 рр. ігумена Івана. Першим доповненням Мономаха до цього зводу була розповідь про те, як Володимир першим з руських князів почав рішучі дії проти половців (1095 р.). Були також включені записи про Олега Святославича [28, с. 286 – 287], „Повчання”, літопис „шляхів” Мономаха до 1096 р., повість Василя про події 1097 – 1099 рр. та ін. Головні відмінності редакцій 1116 р. і 1118 р., на думку Б.Рибаківа, полягають в тому, що в останню дописано повністю сказання про Шаруканський похід і в ній продовжена хроніка до 1117 р. Дослідник припускав, що переробку концепції Нестора, викладеної ним у вступі, потрібно розглядати як роботу редактора 1118 р. Вплив її поширювався і на сильвестровий рукопис 1116 р. В результаті цього вступна частина виявилася майже однаковою і в Лаврентіївській групі, яка відбила в своїй основі редакцію 1116 р., і в Іпатіївській групі, яка є останньою редакцією 1118 р. [28, с. 288 – 289]. Упередженість редактора 1118 р., за Б.О. Рибаківим, полягала в тому, що значення Києва применшувалося, а Новгород виділявся в давній історії Русі як найважливіша її частина, батьківщина державності, яку принесли варяги. На відміну від нього, Нестор і Сильвестр

обороняли первенство Києва [28, с. 290].

Зовсім недавно П.Толочко прийшов до висновку, що в нас немає достатніх підстав вважати ігумена Сильвестра не тільки редактором „Повісті временних літ”, але й взагалі літописцем. Найбільше, що можна стверджувати, це те, що у 1116 р. у Видубецькому монастирі під його наглядом була виконана робота з переписання літопису, укладеного Нестором [38, с. 130 – 139]. Натомість О.Толочко припускає, що „Повість...” яка являє собою єдиний текст, міг укласти саме Сильвестр не раніше 1116 р. [35, с. 154 – 165].

Як припускав О.Шахматов, основна редакція „Повісті...” була повністю знята з ужитку, а, можливо, й знищена в 1116 р. Дві інші редакції лягли в основу всього подальшого руського літописання. Але наступні зводи являють собою з'єднання декількох старших літописів. Тому ні один з літописних зводів, що дійшли до нас, не є другою або третьою редакцією в чистому вигляді. Скажімо, списки Іпатіївський і Хлебниковський являють собою текст Києво-Печерської редакції 1118 р., змінений і доповнений по Сильвестровій 1116 р. Список Лаврентіївський походить від редакції Сильвестра, але має запозичення і виправлення з Києво-Печерської редакції. Списки Радзивіловський і Московсько-Академічний зуміли з'єднати основні особливості обидвох редакцій. Тільки один список зберіг статті третьої редакції „Повісті...” без з'єднання з другою редакцією. Це Синодальний список Новгородського І літопису. Але він зберігся в дефектному стані (починаючи від статті 1016 р.), а збережена частина являє собою лише короткі уривчасті та спотворені витяги з „Повісті...” [44, с. XLII – XLIII].

М.Алешковський, загалом підтримуючи схему О.Шахматова, прийшов до висновку, що до нас дійшли тексти першої і третьої редакцій „Повісті временних літ”, які відбилися відповідно в Новгородському Першому літописі та Іпатіївському і Лаврентіївському зведеннях [2].

Отже, шахматівська схема руського літописання XI – початку XII ст. витримала випробування часом, незважаючи на численні спроби внести в неї суттєві корективи, або навіть заперечити її. Вже сам факт того, що всі науковці, які досліджують літописи, до сьогодення часу в першу чергу посилаються на твори О.Шахматова (а не тих, які скептично до них ставилися), свідчить про її життєздатність. Як ж причини цього? По-перше, шахматівська конструкція побудована на наукових методах і відзначається логічністю та аргументованістю. По-друге, це беззаперечний авторитет, яким користувався і користується до сьогодення часу серед науковців О.Шахматов. По-третє, всі спростування шахматівської парадигми, як і вона сама, теж у великій мірі носять гіпотетичний характер. По-четверте, у зв'язку з тим, що коло літописних першодже-

рел не поповнюється вже з часів самого О.Шахматова, його опонентам доводиться будувати свої судження на вже давно відомих фактах,

не доповнюючи їх якимось новими повідомленнями.

1. Арістов В. Основні напрями в історіографії раннього літописання в Київській Русі // Магістеріум: Історичні студії / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – К., 2010. – Вип. 41. – С. 71 – 75.
2. Алешковский М.Х. „Повість временних літ” та її редакції // Український історичний журнал. – 1967. – № 3. – С. 37 – 47.
3. Алешковский М.Х. Повесть временных лет. Судьба литературного произведения в древней Руси. – М.-Л.: Наука, 1971. – 136 с.
4. Бугославский С.А. «Повесть временных лет» (списки, редакции, первоначальный текст) // Старинная русская повесть: Статьи и исследования / [под ред. Н.К.Гудзия]. – М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1941. – С. 7 – 37.
5. Вилкул Т.Л. Новгородская первая летопись и Начальный свод // Palaeoslavica, XI. – Cambridge, Massachusetts, 2003. – С. 5 – 35.
6. Гиппиус А.А. Два начала Начальной летописи: К истории композиции Повести временных лет // Вереница литер: Сборник к 60-летию В.М.Живова. – М., 2006. – С. 114 – 251.
7. Гиппиус А.А. К проблеме редакций Повести временных лет // Славяноведение. – 2007. – № 5. – С. 20 – 44; 2008. – № 2. – С. 3 – 24.
8. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб.: Издательство Императорской археографической комиссии, 1908. – Т.2. – 938 стлб. (307 л.).
9. Истрин В.М. Замечания о начале русского летописания // Известия Отделения русского языка и словесности. – Т. XXVI. – Пг., 1923. – С. 45 – 102; Т. XXVII. – Л., 1924. – С. 207 – 251.
10. Карамзин Н.М. История Государства Российского: В XII т., 3 кн. – М.: ООО „Издательство АСТ”: ЗАО НПП „Ермак”, 2004. – Кн. 1. – Т. I – IV. – 668 с.
11. Кузьмин А.Г. Индикты начальной летописи: (К вопросу об авторе Повести временных лет) // Славяне и Русь. – М.: Наука, 1968. – С. 305 – 313.
12. Кузьмин А. Г. Начальные этапы древнерусского летописания. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – 394 с.
13. Лаврентьевская летопись. Повесть временных лет // Полное собрание русских летописей. – Л.: Издательство АН СССР, 1926. – Т.1. – Вып.1. – 286 стлб. (96 л.).
14. Літопис Руський: За Іпатським списком / Пер. Леонід Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – 590 с.
15. Лихачев Д.С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1947. – 500 с.
16. Лихачев Д.С. Шахматов как исследователь русского летописания // А.А.Шахматов (1864 – 1920): Сборник статей и материалов. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1947. – С. 253 – 293.
17. Лурье Я.С. Предисловие // Приселков М.Д. История русского летописания XI – XV вв. – СПб., 1996. – С. 5 – 29.
18. Лурье Я.С. Итория России в летописании и восприятии Нового Времени // Россия Древняя и Россия Новая. – СПб., 1997. – С. 13 – 172.
19. Насонов А.Н. История русского летописания XI – начала XVIII века. – М.: Наука, 1969. – 556 с.
20. Никольский Н.К. Повесть временных лет как источник для истории начального периода русской письменности и культуры // Сборник по русскому языку и словесности. – Л.: Изд-во АН СССР, 1930. – Т. 2. – Вып. 1. – С. 1 – 106.
21. Новгородская первая летопись младшего извода // Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1950. – С. 101 – 427. (Л. 28 – 101).
22. Поппэ А. А.Шахматов и спорные начала русского летописания // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2008. – № 3 (33). – С. 76 – 85.
23. Приселков М.Д. Русское летописание в трудах А.А.Шахматова // Известия отделения русского языка и словесности. – 1921. – Т. 25. – С. 128 – 135.
24. Приселков М.Д. Нестор Летописец. Опыт историко-литературной характеристики. – Петербург: Издательство Брокгауз-Ефрон, 1923. – 113 с.
25. Приселков М.Д. История русского летописания XI – XV вв. – Л., 1940. – 188 с.
26. Приселков М.Д. Троицкая летопись. Реконструкция текста. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1950. – 514 с.
27. Русинов В.Н. Летописные статьи 1051 – 1117 гг. в связи с проблемой авторства и редакций «Повести временных лет» // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. Серия: История. – Нижний Новгород, 2003. – Вып. 2. – С. 111 – 147.
28. Рыбаков Б.А. Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – 362 с.

29. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1988. – 784 с.
30. Татищев В.Н. История Российская: В 7 т. – М.-Л.: Наука, 1964. – Т. 4. – 556 с.
31. Творогов О.В. Повесть временных лет и Начальный свод (Текстологический комментарий) // Труды Отдела древнерусской литературы. – Л., 1976. – Т. 30. – С. 3 – 26.
32. Тихомиров М.Н. Начало русской историографии // Вопросы истории. – 1960. – № 5. – С. 43 – 56.
33. Тихомиров М.Н. Источниковедение истории СССР. – М.: Соцэкгиз, 1962. – Вып. 1: С древнейших времен до конца XVIII века. – 495 с.
34. Тихомиров М.Н. Русское летописание. – М.: Наука, 1979. – 384 с.
35. Толочко А.П. Перечитывая приписку Сильвестра 1116 г. // RUTHENICA. – К., 2008. – № 7. – С.154 – 165.
36. Толочко П.П. Літописи Київської Русі. – К., 1994. – 88 с.
37. Толочко П.П. Тисячоліття давньоруського літописання // Київська Старовина. – 1999. – № 1. – С. 3 – 13.
38. Толочко П.П. Редакция Повести временных лет игумена Сильвестра: историческая реальность или ученая фикция? // RUTHENICA. – К., 2008. – № 7. – С. 130 – 139.
39. Федяк С.Д. Літописні джерела з історії княжої і козацької України-Русі. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003. – 140 с.
40. Черепнин Л.В. „Повесть временных лет”, ее редакции и предшествующие ей летописные своды // Исторические записки. – 1948. – Т. 25. – С. 293 – 333.
41. Черепнин Л.В. Спорные вопросы изучения Начальной летописи в 50 – 70-х гг. XX в. // История СССР. – 1972. – № 4. – С. 46 – 64.
42. Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – СПб., 1908. – 687 с.
43. Шахматов А.А. Нестор Летописец // Записки НТШ. – 1913. – Т. CXVII – CXVIII. – С. 31 – 53.
44. Шахматов А.А. Повесть временных лет. – Петроград: Издание Императорской Археографической Комиссии, 1916. – Т.1: Вводная часть. Текст. Примечания. – LXXX + 403 с.
45. Шахматов А.А. Обзорение русских летописных сводов XIV – XVI вв. – М. – Л: Изд-во АН СССР, 1938. – 372 с.
46. Шахматов А.А. Повесть временных лет и ее источники // Труды Отдела древнерусской литературы. – М.-Л., 1940. – Т. 4. – С. 9 – 150.
47. Шахматов А.А. Киевский Начальный свод 1095 года. С вступительной статьей Н.Ф. Лаврова // А.А. Шахматов (1864 – 1920): Сборник статей и материалов. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1947. – С. 117 – 160.

РЕЗЮМЕ

СХЕМА РАННЕГО ЛЕТОПИСАНИЯ КИЕВСКОЙ РУСИ А.ШАХМАТОВА И ЕЕ ПОСЛЕДУЮЩИЕ КОРРЕКТИВЫ

Мателешко Ю.П. (Ужгород)

Статья посвящена схеме летописания Киевской Руси XI – начала XII вв. Алексея Шахматова (1864 – 1920), что стала классической. Несмотря на то, что на протяжении почти ста лет делаются попытки ее корректировать и даже оспорить, она все же не потеряла своей научной актуальности.

Ключевые слова: А.Шахматов, историография, летописание, свод, "Повесть временных лет".

SUMMARY

THE SCHEME OF THE KIEVAN RUS' EARLY CHRONICLES OF A.SHAHMATOV AND ITS NEXT CORRECTIONS

Y. Mateleshko (Uzhhorod)

The article is devoted to the scheme of the Kievan Rus' early chronicles XIth – beginning XIIth century of Alex Shakhmatov (1864 – 1920), which became a classic. Despite the fact that for nearly a hundred years of attempts to correct it and even to challenge, it is important for science to date.

Key words: A.Shahmatov, historiography, chronicle, chronicle compilation, "Povest vremennykh let".